

KIELEMME KÄYTÄNTÖ

»Ei-aineelliset realiteetit»

Havaintoja *ei*-alkuisten yhdyssanojen käytöstä

Virittäjässä enempää kuin alan kirjallisuudessa yleensäkin *ei* juuri ole kiinnitetty huomiota *ei*-etuliitteen käyttöön. Sodanaikainen (vuoden 1942) Virittäjä tosin näkyy kirjanneen partisiipin *ei-sotaakäyvä*, joka »Paremmiin sanoen»-osastossa on oikaistu suomalaisempaan asuun »sotaakäymätön». Olisiko *ei*-etuliitettä siis yleensä koetettava välttää? Äidinkielen opettajista monet näyttävät hyväksyvän sen käytön, toiset taas vetävät punaista »ei-vapaiden» ja »ei-toivotujen» alle. Kun *ei*-etuliitteen käyttö nähdäkseni on jatkuvasti lisääntymässä, on aihetta tarkastella sitä tällä palstalla yleisemmin.

Seuraavat esimerkit olen poiminut eri julkaisuista, enimmäkseen tänä vuonna ilmestyneistä sanoma- ja aikakauslehdistä:

ei-aineellinen. »On turha kieltää ei-aineellisten realiteettien olemassaoloa ja vaikutusta kaikessa ja kaikkialla.»

ei-analyttinen. »Orgaanisen kemian osaston *ei*-analyttinen työ siirtyy uudelle kemian tuotteiden kehittämisosastolle.»

ei-antagonistinen. »Tulevaisuus ja SKP:n jäsenet tulevat näyttämään kumpi ristiriita, antagonistinen vaiko *ei*-antagonistinen, saa ylivallan.»

ei-banaali. »Tästä levystä näkee miten banaalista materiaalista voi rakentaa *ei*-banaalia taidetta.»

ei-deskriptiivinen. »*Ei*-deskriptiiviset sanat — —.»

ei-eeppinen. »Historiola, muuten *ei*-eeppisen kansanrunoustuotteen (esim. loitsun) lyhyt *ei*-eeppinen osa.»

ei-eksistentiaali. »— — tämänkertaiset nesessiivirakenteet eivät ole eksistentiaaleja vaan *ei*-eksistentiaaleja.»

ei-eteläpohjalainen. »Tämän seminaarin *ei*-eteläpohjalaiset ovat joko jo todenneet tai tulevat lähipäivinä toteamaan, että — —.»

ei-hyväksyttävä. »On kysymys — — myös omien, *ei*-hyväksyttävien koettujen pyrkimysten projisioinnista — —.»

ei-kronologinen. »*Ei*-kronologinen järjestys on selvästi voimistanut ja ryhdistänyt [valittujen runojen] kokoelmaa.»

ei-latinaiskirjaimistoinen. »Tämän periaatteen mukaan suomen kielessä soveltuvat käytettäväksi niiden järjestelmien mukaan latinaistetut nimet, joita *ei*-latinaiskirjaimistoiset maat itse käyttävät — —.»

ei-metrinen. »Pisteen poisjättöä *ei*-metristen mittayksiköiden lyhenteistä kielilautakunta suositteli jo v. 1950.»

ei-muhamettilainen. »Asetus *ei* koske osavaltion *ei*-muhamettilaisia asukkaita.»

ei-newtoninen. »Esitelmä 'Ei-newtonisten nesteiden virtauksesta' toimitetaan osanottajille monistettuna.»

ei-polaarinen. »Näiden assosiaatioiden syntymisen mahdollistavat vetysillat ja pienenergiset sidokset *ei*-polaaristen ryhmien välillä — —.»

ei-sosialistinen. »Ohjelmaneuvostossa *ei*-sosialistiset edustajat olivat samaa mieltä pääjohtajan kanssa.»

ei-sovinnainen. »*Ei*-sovinnaiset ulkomaiden paikannimet.»

ei-suomalainen. »Vertailukohde, tosin monista syistä täysin suhteeton ja epämielkäs, on *ei*-suomalaisesta traditiosta lähtevä 'Sininen äiti', jossa palaa nykykirjallisuudellemme perin harvinainen eettisen ja älyllisen intohimon lieska.»

ei-taloudellinen. »Tämän 'humanismin'

alaa ovat kouluksamme äidinkielen, musiikin ja kuvaamataidon opetus, jotka yksilön persoonallisuuden ei-taloudellisten ulottuvuuksien kannalta olisivat kaikkia muita tärkeämmät.»

ei-tieteellinen. »Yliopistollisten päätäntäelinten selkärankana on aina joukko rigoristeja, jotka osaavat säännöt ulkoa ja tiedostavat jokaisen yrityksen hämmentää tieteellisten ja ei-tieteellisten arviointiperusteiden järjestystä.»

ei-välttämätön. »Ravinnon on sisällettävä riittävä määrä ei-välttämättömiä aminohappoja tai tyyppiyhdisteitä, joista elimistö voi syntetisoida ne.»

ei-yhtenäinen. »Rotaatioryhmän yhtenäiset aliryhmät — —.»

Edellä on lueteltu esimerkkejä yhdyssubjektiveista (*ei-eteläpohjalainen* ja *ei-suomalainen* voivat tietysti esiintyä myös substantiiveina) ja partisiipeista. Vähemmän on sattunut silmiini yhdyssubstantiiveja: *ei-adjektiivi.* »Ei-adjektiivin komparaatio — —.»

ei-amatööriys. »Suomalaiset tosin alkavat olla kypsiä siirtymään ainakin jonkinlaiseen ammattilaisuuteen tai oikeammin ei-amatööriyteen.»

ei-aravalinja. »Arava- ja ei-aravalinjat, kerros- ja omakotitaloja.»

ei-biokemisti. »Molekyylibiologian varhaishistoriassahan nimenomaan fyysikot, virusutkijat, genetikot ja muut biokemistit ovat näytelleet erittäin huomattavaa osaa.»

ei-porvarillisuus. »Ylimalkaiset syytteet tieteiden porvarillisuudesta tai ei-porvarillisuudesta — —.»

ei-supistumaverbi. »Horjuvuutta supistumaverbien ja ei-supistumaverbien välillä.»

ei-väkivalta. »*Ahimsa*, ei-väkivalta [engl. non-violence], on ollut tunnettu Intian uskonnoissa ja filosofisissa ajatussuunnissa jo sangen kauan.»

Ilmeisesti *ei-yhdyttäisiä* tarvitaan monien erikoisalojen terminologiassa. Mainittakoon tässä yhtenä esimerkkinä suomenkielinen valokuvaus- ja elokuvaus-

alan sanasto (S. Maurer—R. Schreyer—T. W. Wolter, Valokuvauksen ja elokuvauksen sanakirja. Suomenkielinen osa. Toimittanut Vilho Setälä. Helios. Hki 1967), joka sisältää runsaat 17 000 hakusanaa. Tähän sanastoon sisältyvät ainakin seuraavat *ei*-alkuiset yhdyssadjektiivit tai *-partisiipit* (substantiiveja en havainnut): *ei-kiteytyvä*, *ei-mikroskooppinen*, *ei-purettava*, *ei-säädettävä*, *ei-tarkennettu*, *ei-upotettu* pistukka, *ei-vaihdettava*, *ei-vii-vallinen*. Huomio kiintyy tässä partisiippien runsauteen. Maallikko turvautuisi mielellään merkitykseltään kielteisiin *-maton*-johdoksiin (kiteytymätön, tarkentamaton jne.), mutta kuten tunnettua tämä *-maton* on monimerkityksinen: se on partisiipin luonteinen, mutta siinä osuvat yhteen aktiivi ja passiivi, nykyaika ja mennyt aika (kielteisenä siis sekä akt. I ja II että pass. I ja II partisiippi). Näin ollen *-maton*-johdokset eivät läheskään aina kykene tarkasti ilmaisemaan sitä mitä halutaan. — Myös modernin kielitieteen terminologia tarvitsee *ei-yhdyttäisiä*; ne saadaan käännöksinä tai mukaelmina englannin kielestä. Viritäjän numerossa 2/1969 julkaistu (Olavi Nuutisen) esittely Chomskyn ja Hallen teoksesta *Sound Pattern of English* sisältää seuraavat *ei*-etuliitteelliset ilmaukset: *ei-etinen*, *ei-gravis*, *ei-konsonanttinen*, *ei-korkea*, *ei-koronaali*, *ei-koronaalinen*, *ei-matala*, *ei-prosodininen*, *ei-soinnillinen*, *ei-sonorantti*, *ei-syklinen*, *ei-takainen*, *ei-vokaalinen*. Näillä kaikilla on *non*-alkuinen mallinsa englannissa.

Alussa todettiin, että kirjallisuudessa ei juuri ole kiinnitetty huomiota *ei*-etuliitteeseen. Poikkeuksena on kuitenkin Nykysuomen sanakirja. Luullakseni monelta ahkeraltakin NS:n käyttäjältä on jäänyt huomaamatta sanakirjan suppeahko artikkeli *ei*- (erikseen on artikkeli *ei*). Artikkelin on periaatteellisesti varsin tärkeä: siinä käsitellään juuri puheena olevaa sananmuodostustapaa (myös s.v. *epä*- on asiaa valaisevaa ainesta). Aluksi NS:n esimerkit yhdyssadjektiiveista:

ei-biologinen. »Rotukäsitteen käyttö ei-biologisessa merkityksessä.»

ei-dekadinen. »Ei-dekadiset mitat.»

ei-kristillinen. »Ei-kristilliset uskonnot.»

ei-metallinen. »Kalkkikivi on ei-metallinen mineraali.»

ei-protestanttinen. »Ei-protestanttiset maat.»

ei-valtiollinen. »Erotus valtiollisen ja ei-valtiollisen yhtymän välillä.»

Joko adjektiiveja tai substantiiveja ovat seuraavat (NS):

ei-eurooppalainen. »Ei-eurooppalaiset rodut.»

ei-huoltovelvollinen. »Kaupungin varatoissa olevat nuoret henkilöt eli ns. ei-huoltovelvolliset.»

ei-juutalainen. »Evankeliumia ruvettiin julistamaan myöskin ei-juutalaisille, pakanoille.»

ei-suomalainen.

ei-venäläinen. »Ei-venäläiset kansallisuudet.»

Ei-alkuisista yhdyssubstantiiveista NS:ssa on viisi esimerkkiä:

ei-ammattimies. »Esitys on koetettu saada niin helppotajuinen, että ei-ammattimiehet voisivat kirjaa käyttä.»

ei-jäsen. »Voitto-osuutta jaetaan myös ei-jäsenille.»

ei-minä (fil.).

ei-sokeri. »Juurikkaiden mehu sisältää ruokosokeria ynnä erilaisia vieraita aineita, joita nimitetään ei-sokeriksi.»

ei-ylioppilas.

Ei-alkuisista partisiipeista NS:ssa on kaksi esimerkkiä:

ei-kukkiva. »Ei-kukkivat huonekasvimme.» [NS:n mukaan olisi kuitenkin parempi käyttää adjektiivia *kukkimaton*.]

ei-ratsastava. »Ei-ratsastavat joukot.»

NS:n mukaan *ei-* on alkuosana yhdyssanoissa, jotka ilmaisevat perusosan ilmaisevan käsitteen ulkopuolella olevaa, ts. *ei-* = muu paitsi, muunlainen kuin, kaikki muut kuin. Lähin vertauskohde on *epä-*, mutta yleensä merkitysero on selvä: *epä-* etuliitteellä muodostetut yhdyssanat ilmaisevat tavallisesti perusosan

ilmaisevan käsitteen vastakohtaa. Asiaa havainnollistavat seuraavat esimerkit:

ei-inhimillinen — *epäinhimillinen*,

ei-kirkollinen — *epäkirkollinen*,

ei-kristillinen — *epäkristillinen*,

ei-taloudellinen — *epätaloudellinen*.

Kaikissa tapauksissa *ei-* ja *epä-*etuliitteiden raja ei tosin ole näin selvä. *Epä-*alkuisilla sanoilla on vanhastaan ollut kielessämme vankempi sija kuin *ei-*alkuisilla, eikä näin ollen ole aihetta mennä korjailemaan vakiintuneita *epä-*yhdyttäisiä *ei-*alkuisiksi (epäorgaanisesta ei siis tule »ei-organista» eikä epäolennaisesta »ei-olennaista»). Joskus *epä-* ja *ei-* tuntuvat yhtä oikeilta; vrt. NS:n artikkeliä *epäpoliittinen* (1. = ei-poliittinen; 2. poliittisesti epäviisas, harkitsematon). Joskus on NS:ssa *epä-*alkuinen termi ehdotettu korvattavaksi *ei-*alkuisella, esim. *epäpyöreä* »vars. tekn. par. *ei-pyöreä*».

Normatiivinen sanakirjamme suhtautuu *ei-*yhdyttäisiin siis varsin myönteisesti. Siinä lausuttu toteamus, että *ei-*sanaa käytetään »tilapäisesti erittäin laajasti joskaan ei kansanomaisesti sekä substantiivin että adjektiivin edessä» on mielestäni tulkittavissa niin, että tarpeen vaatiessa melkein sana kuin sana voi saada kyseisen määrittteen. Jos asiaa tarkastellaan teoreettisesti, voidaankin kuvitella rajaton määrä tällaisia »kieltokäsitteitä», joiden ilmaisemisessa *ei-*etuliite olisi mitä kätevin. Toinen asia on, että useasti kielessä on tarjolla muita, paremmin luontuvia ilmauksia, joita ei pidä turhanpäiten korvata teoreettisen tuntuisilla *ei-*konstruktiolla. Kuten edellä olevasta esimerkistöstäkin ilmenee, joudutaan nimenomaan käsitteellisessä kielenkäytössä turvautumaan »tilapäisiin» *ei-*yhdyttäisiin. Otan vielä näytteeksi katkelman Lauri Hakulisen tekstiä, joka käsittelee taivutuskategoriain eriytymistä (SKRK³ s. 60): »Kuten nominatiivin olemassaolo edellyttää *ei-*nominatiivia, samoin verbien alalla infiniittisten muotojen luokka on syntynyt vasta sinä aikana, jolloin kieleen ilmestyi finiitti-

nen, *presens* vasta 'ei-presensin' mukana, *indikatiivi* vasta 'ei-indikatiivin' ja *aktiivi* vasta *passiivin* mukana.» Todetakaan, että tässäkin on käytetty *ei*-yhdynnäisiä vain sellaisista kategorioista, joilla ei kielessä ole varsinaista nimitystä (vrt. *aktiivi* — *passiivi*).

Tavallisessa asiatekstissä *ei*-yhdynnäisten frekvenssi on varsin pieni. Kuvaavaa on, että tuhat viime kevään ylioppilaisainetta sisälsi vain kuusi *ei*-yhdynnäisiäintymää (näistäkin kolme *ei-toivottua*):

ei-toivottu. » — voidakseen estää ei-toivotun raskauden.» | » — pojan syntyessä maailmaan ei-toivottuna lapse-
na — —.» | » Ihminen turvautuu ei-toivottuihinkin keinoihin paetakseen todellisesta asemastaan.»

ei-lannoittava. » Vesistöihin tavalla tai toisella joutuneet saasteet jaetaan yleisesti lannoittaviin ja ei-lannoittaviin jätteisiin.»

ei-vapaa. » Sanoma vapaudesta alkoi liikuttaa ei-vapaiksi itseään tuntevia kansalaispiirejä 1700-luvun lopulla.»

ei-arabivaltio. » Tilanne, jossa ei-arabivaltio elää arabivaltioiden ympäröimänä, on omiaan aiheuttamaan monia poliittisia riitoja.»

Vaikka *ei*-etuliitteen käyttö useasti onkin tilapäistä, voidaan silti tehdä havaintoja siitä, millaiset sanat yleensä ja useimmiten tällaisen etuliitteen saavat. Frekvenssien selvittämiseksi tarvittaisiin järjestelmällistä poimintaa. Edellä esitelty — varsin sattumanvarainen — 80 sanan materiaali jakautuu sanaluokittain siten, että runsas toinen puoli on adjektiiveja, noin viidennes substantiiveja, noin kuudennes partisiippeja ja loput sekä substantiiveja että adjektiiveja. Adjektiiviset perusosat ovat siis selvästi yleisempiä kuin substantiiviset. Muita verbimuotoja kuin partisiippeja ei kyseisten perusosien joukossa ole, ei liioin partikkeleita, numeraaleja eikä pronomineja (*ei-minä*kin on substantiivi).

Lähes puolet materiaalin sanoista on vierasperäisiä. Tämä suhteettomuus pe-

rustuu varmaankin osaksi vieraiden kielten, pääasiallisesti kai englannin, tarjoamaan suoranaisen malliin. *Ei*-etuliitteen kytkeytyminen juuri sivistyssanoihin on kyllä ymmärrettävissä muutenkin. Esim. erikoisalojen terminologiassa sivistyssanat ovat merkitykseltään täsmentyneitä, ja ne kuuluvat nimenomaan kielemme ylärakenteeseen, missä *ei*-yhdynnäisiä muutoinkin tarvitaan tavallista enemmän. Silti ei ole asiallista varustaa mitä tahansa »sivistyssanaa» vierasvoittoisella *ei*-prefiksillä esim. vastakohta-asetelman luomiseksi. Omituiselta tuntuu esim. »banaalista ja ei-banaalista» (taiteesta) puhuminen, koska *banaali* ei ole terminluonteinen sana. Yhtä hyvin voidaan *ei*-etuliitettä käyttää tarpeettomasti omaperäisissäkin sanoissa. Tuskin esim. »ei-aineellisista realiteeteista» kirjoittava on tullut ajatelleeksi, että immateriaalisen suomenkielinen vastine on *aineeton*. Joka haluaa, voi tietysti puhua »tieteellisistä ja ei-tieteellisistä (= kaikkea muuta kuin tieteellisistä) arviointiperusteista», elleivät esim. »epätieteelliset» tai »muut» tunnu riittävän »tieteellisten» vastapainoksi.

Näyttää siltä, että *ei*-etuliite ei sovi sellaisten perusosien yhteyteen, jotka ilmaisevat arvostelmaa tai affektia. Käymättömiä olisivat siis esim. »ei-kaunis», »ei-viehättävä», »ei-hyvä», »ei-kunnollinen», »ei-arvokas», »ei-huono», »ei-kehno», »ei-hölmö», »ei-pirullinen» yms.

Ei-konstruktioita on helppo tuottaa miten paljon tahansa, mutta ne ovat sitenkin vain eräänlaista tekosuomea, johon ei pidä turvautua ilman tarvetta. Mielestäni *ei*-etuliitettä voidaan kuitenkin käyttää aina silloin, kun se helpottaa ajatuksen täsmällistä ilmaisemista. Tyyliittelyyn se soveltuu joka tapauksessa paljon huonommin kuin täsmälliseen viestintään. Terminluonteisesti käytettyinä *ei*-yhdynnäisillä on samoja etuja kuin yhdysverbeillä (vrt. Sadenicmi, Vir. 1969 s. 209): ne lisäävät kielen ilmaisykykyä ja ovat käytännöllisiä.